

Homeros Destanlarında Geçen Δίκη (Dike)/Hak Kavramının Bazı Etik ve Adalet Kuramları Açısından İncelenmesi *

Analysis of the Concept of Δίκη/Right in Homeric Epics in Terms of Some Ethics and Justice Theories

Nuray Yaşar Soydanⁱ, Ahmet Acidumanⁱⁱ

ⁱDr. Fevzi Çakmak Aile Sağlığı Merkezi, <https://orcid.org/0000-0001-7526-587X>

ⁱⁱProf. Dr. Ankara Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik AD., <https://orcid.org/0000-0003-2021-4471>

ÖZ

Amaç: Bu çalışmada, Homeros'un (MÖ VIII.yüzyıl) Ἰλιάς (Ilias)/İlyada ve Ὀδύσσεια/Odysseia adlı destanlarında geçen Δίκη (Dike)/hak kavramı üzerine odaklanılmıştır. Bu bağlamda, Homeros toplumu içinde yaşanmış hak kavramıyla ilgili söylem ve uygulamalar, yaşanan anlaşmazlıklar, hak arayışları, sözel çözüm yöntemleri ve uygulanan sözel cezalar irdelenerek hangi etik ve adalet kuramların ilk örneklerini oluşturduğu gösterilmeye çalışılmıştır. Hak kavramı, hukuki bir terim olsa da uygulanan kararların doğru-yanlış, iyi-kötü olması, kavramın erdem ve değerler yönüyle de ele alınmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır. Destanlarda geçen ὕβρις (hubris)/küstahlık, αἰδώς (aidos)/utanç, (time)/onur, μέτρον (metron)/ölçülü olma gibi kavramlar da etik açıdan ele alınmıştır.

Yöntem: Çalışmada Homeros'un Ἰλιάς destanı için Azra Erhat ve A. Kadir, Ὀδύσσεια destanı için ise Azra Erhat/A. Kadir ve Ahmet Cevat Emre'nin Türkçeye kazandırdığı çalışmalar kaynak olarak kullanılmıştır. Çalışmada metin çözümlemesi yöntemine başvurulmuş, destanlarda geçen Δίκη kavramının anlamları incelenmiş ve bulgular kısmında sunulmuştur.

Bulgular: Bu inceleme sonucunda; Δίκη kavramının hukuki anlamda haksız davranış, hüküm vermek, pay, hukuk, karar, iddia, dava; sıfat anlamı olan doğru-dürüst anlamının da etik anlamda kullanıldığı saptanmıştır. Temel etik ilkelerden olan erdem ve ödev etiği ile adaletin temel ilkelerinden olan dağıtıcı ve düzeltici adalet ilkesi göze çarpan bulgular arasındadır. Dağıtıcı adalet ilkelerinden yararcılık, liyakatçılık ve eşitlik temelli yaklaşımların da ilk örneklerine rastlanılmıştır.

Sonuç: Homeros destanlarında Δίκη kavramına farklı anlamların ve değerlerin yüklendiği görülmüştür. Tek bir kavramın etik ve adalet olmak üzere iki farklı kurama kaynaklık ettiği fark edilmiştir. Homeros destanlarının, temel etik ve adalet kuramlarının ilk örneklerini içermesi bakımından özgün eserler olarak önemli bir yere sahip olduğu düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Homeros, Hak, Erdem Etiği, Ödev Etiği, Dağıtıcı Adalet

ABSTRACT

Aim: This study focuses on the concept of Δίκη (Dike)/right, which is mentioned in Homer's (8th century BC) epics called Ἰλιάς/Iliad and Ὀδύσσεια/Odyssey. In this context, the discourses and practices related to the concept of right, the disputes experienced, the quests for rights, the verbal solution methods and the verbal punishments applied within the Homeric society are examined and it is tried to show which ethical and justice theories it constitutes the first examples of. Although the concept of right is a legal term, the fact that the decisions applied are right or wrong, good or bad reveals the necessity of considering the concept in terms of virtue and values. Concepts such as ὕβρις (hubris)/arrogance, αἰδώς (aidos)/shame, τιμή (time)/honor, μέτρον (metron)/moderation, which are mentioned in epics, are also discussed from an ethical perspective.

Materials and Methods: In the study, the works translated into Turkish by Azra Erhat and A. Kadir for Homer's Ἰλιάς epic, and by Azra Erhat/A. Kadir and Ahmet Cevat Emre for the Ὀδύσσεια epic were used as sources. In the study, by using the text analysis method, the meanings of the concept of Δίκη in the epics have been examined and have been presented in the findings section.

Results: As a result of this examination; It has been determined that the concept of Δίκη is used in the legal sense as unfair behavior, judgment, share, law, decision, claim, lawsuit; and its adjective meaning, right-honest, is used in the ethical sense. Among the striking findings are the ethics of virtue and duty, which are fundamental ethical principles, and the principle of distributive and corrective justice, which are fundamental principles of justice.

Conclusion: It has been seen that different meanings and values are attributed to the concept of Δίκη in Homer's epics. It has been noticed that a single concept is the source of two different theories, ethics and justice. Homeric epics are thought to have an important place as original works, as they contain the first examples of basic ethical and justice theories.

Keywords: Homer, Right, Virtue ethics, Duty ethics, Distributive justice

* Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi 2025;15(1):183-197

DOI: 10.31020/mutfd.1589740

e-ISSN: 1309-8004

Geliş Tarihi – Received: 25 Kasım 2024; Kabul Tarihi- Accepted: 16 Ocak 2025

İletişim- Correspondence Author: Nuray Yaşar Soydan <nuray51yasar@gmail.com>

Giriş

Δίκη kelimesi köken olarak incelendiğinde “göstermek” veya “işaret etmek, belirtmek” anlamına gelen “deik” kökünden ve “δείκνυμι” (deiknumi) fiilinden gelmekte olup, isim olarak “gelenek”, “kullanım”, “düzen”, “hak”, “yargı”, “dava”, “kefare” ve “ceza” gibi anlamlara sahiptir.^{1,2} Latince ise “dic” kökünden dictio, onis, f. “söz”, “söyleme”, “dağıtma”, “iddia”, “dava”, “dava açma”, “savunma”, “yalvarma”, “konuşma”; iudex, cis. m. fem. (ius+dic) kökünden “yargıç”, “hâkim”, “bilirkişi”, “karara varmak” ve “yargıçlık yapmak” anlamlarına gelmektedir.³

Mitolojide de geçen Δίκη, Zeus ile Themis’in kızı olup, Eunomia (İyi düzen) ve Eirene (Barış) ile birlikte Hora’lardan (Saatler) biridir.⁴ Δίκη’nin annesi Themis de Uranos’la Gaia’nın kızı olup dişi titanlardandır.⁴ Kanun, kural ve yasa olan Themis Zeus’un tahtının ayakucunda otururken betimlenmekte; yere ve gökyüzüne ait alınacak bütün kararlarda Zeus’a hikmet ve adalet tavsiye etmektedir. Themis sadece Olympos’taki tanrılar arasında değil, tüm evrende hukukun ve adaletin üstünlüğü için çaba göstermektedir.⁵

Klasik çalışmaları içeren Perseus Digital Library⁶ sitesinin Yunan ve Roma kaynakları bölümünde Δίκη için arama yapıldığında, bu kavramın pek çok antik kaynakta yaygın olarak kullanılmış olduğu görülmüştür. Bunlar arasında Hesiodos’un (MÖ VIII. yüzyıl sonları-VII. yüzyıl başları) *Ἔργα καὶ Ἡμέραι (Erga kai Hemera)*/İşler ve Günler adlı eserinde Δίκη şu şekilde geçmektedir:

“Bir kız vardır, Zeus’un kızı, adı Δίκη
Olymposlu tanrılar sayarlar, severler onu.
Biri saygısızlık etmesin ona haksızlık edip,
Hemen gider oturur dizleri dibine Babası Zeus’un,
Ve dert yanar ona, insanların haksızlığından.
Ne yazık ki bütün halk çeker cezasını
Kötü karar veren yolsuz kralların.”⁷

Sophokles (MÖ 496-406) ise *Ἡλέκτρα/Elektra* adlı tragedyasında* suçun işlenmesini takiben Δίκη’nin ceza vermeye geleceğini şu şekilde ifade etmektedir:

“Yaklaşıyor Tanrıça Δίκη haberlerle,
Ellerinde kutsal güçle!
Cezalandırmaya gelecek o, çocuğum
öyle uzak olmayan bir zamanda!”¹⁰

Gagarin¹¹ (1974) Atinalı devlet adamı ve şair Solon’un (MÖ 640-560) Δίκη kavramına pek çok şiirinde yer verdiğini belirterek, “zorla ya da yasanın sahte kullanımıyla mülkiyetin yasadışı edinimi”/“ἀδίκως” (adikos) anlamında ve ekonomik ve politik ilişkilerde “hukuka uygun davranış” anlamında kullandığını da belirtmiştir. Aiskhylos’un (MÖ 525-456) *Χοηφόροι (Khoephoroi)/Adak Sunucuları* adlı tragedyasında ise “adaletin dengesi nöbet tutuyor”¹², Herodotos’un (MÖ yak.484-424) *Ἱστορίαι (Historíai)/Herodot Tarihi* adlı eserinde “ὦ δέσποτα, ἐγὼ ταῦτα τοῦτον ἐποίησα σὺν δίκῃ”¹³, “Efendim, ona ne yaptırısam adaletle yaptım” şeklinde yer alırken, Euripides’in (MÖ yak. 485-406) *Μήδεια/Medeia* adlı tragedyasında “Ölümlülerin gözünde adalet yoktur”¹⁴ biçiminde, Aristophanes’in (MÖ yak. 450-yak. 385) *Βάτραχοι (Batrachoi)/Kurbağalar* adlı komedyasında da “Sen dürüst bir adamsın, adalet için gidersin”¹⁵ şeklinde yer almıştır. Platon’un (MÖ yak. 429-347) *Νόμοι/Yasalar*, *Φαίδων/Phaedon*, *Γοργίας/Gorgias*, *Κρίτων/Crito*, *Φαίδρος/Phaedrus* ve

* Tragedya sözcüğü Eski Yunancada “Τραγωδία” “tragodia” kelimesinden gelmektedir ve “keçi şarkısı” anlamında kullanılmaktadır.⁸ Aristoteles’e göre “tragedya, ahlaksal bakımdan ağır başlı, başı ve sonu olan, belli bir uzunluğu bulunan bir eylemin taklididir. Sanatça güzelleştirilmiş bir dili vardır; içine aldığı her bölüm için özel araçlar kullanır; eylemde bulunan kişilerce temsil edilir”.⁹

Συμπόσιον (*Symposium*)/Şölen gibi pek çok eserinde Δίκη kavramını kullandığı saptanmış olup Πολιτεία (*Politeia*)/Devlet adlı çalışmasında da Sokrates'i anarak “onun günlerini adalet ve dindarlık içinde geçirdiği” düşüncesini aktardığı görülmüştür.¹⁶ Δίκη kavramına eserlerinde yer veren bir diğer yazar da Plutarkhos (MS 46-120) olup, Δίκη kavramına Θησεύς/*Theseus*, Σόλων/*Solon*, Ἀλκιβιάδης/*Alkibiades* ve Περικλῆς/*Perikles* gibi çalışmalarında yer verdiği belirlenmiştir.⁶

Modern kaynaklar gözden geçirildiğinde ise Gagarin Δίκη'nin sıfat hali olan “doğru, dürüst” anlamında “δίκαιος”, (*dikaios*) “adaletsiz, haksız” anlamında “ἀδικος” (*adikos*) ve “yargılamak”, “karar vermek”, “hüküm vermek” anlamında “δικαζώ” (*dikazo*) gibi sıfat ve fiil anlamında kullanıldığını ifade ederek, iki farklı anlamına da dikkat çekmiştir: Birincisi “karakteristik”, “kendine özgü bir davranış”; ikincisi ise mülk anlaşmazlığında “hüküm”, “hâkim olan”, “uzlaşma”, “dava”, “olay” ve “yasa” gibi anlamlarının da olduğunu belirtmiştir.¹¹ Adkins¹⁷ *Merit and Responsibility* adlı çalışmasında Δίκη'den adalet anlamında söz etmektedir. Palmer ise Dike'nin Hint-Avrupa kökü olan “deik” “göstermek”, “işaret etmek” gibi fiil anlamlarına ek olarak “işaret”, “sınır işareti”, “anlaşmazlık”, “karar”, “karakteristik” ve “davranış” anlamlarını da vermektedir.¹⁸ Malamis (2011) yaptığı çalışmada Δίκη'nin çeşitli yazarlarca açıklanan şu anlamlarından söz etmiştir: Wolf'a göre “pay, hisse veya hak talebi”, Thompson'a göre “yol”, Latte'ye göre “kararın duyurulması, resmi bildirim”, Hirzel'e göre “δικεῖν” (*dikein*) fiilinden “atmak”, “bırakmak”, “vermek” ve “karar vermek” anlamlarına gelmektedir.¹⁹

Homeros ve Destanları

Platon'a göre Yunan dünyasında bütün inanışların babası²⁰, Aristoteles'e (MÖ 384-322) göre ilk filozof²¹ olan Homeros'un yaşamı hakkında yeterli bilgi olmadığı²² ve Eski Çağ'da doğum yeri olarak yedi kent adının geçtiği bildirilmiştir.²³ Bu kentler arasında Küçük Asya'da bulunan Kolophon (Değirmendere), Khios (Sakız Adası), Smyrna (İzmir), Kyme (İzmir'in Aliağa İlçesi yakınlarında bulunan bir antik kent) ve Yunanistan'da Argos, Athena, Rhodos, Salamis yer almaktadır.^{20,24} Konuyla ilgili olarak ünlü tarihçi Herodotos *Ἱστορίαι* adlı eserinin ikinci kitabının 53.bölümünde “Homeros ve Hesiodos benden herhalde, dört yüz yıldan daha eski değildirler” diye düşüncesini ortaya koymuştur.²⁵ Tarihçi Thukydides (MÖ 460-399) de Herodotos'un görüşünü desteklemektedir.²⁶ Bugüne kadar benimsenen yaygın görüş ise Avrupa'nın ilk epik şairinin İonia bölgesinde yaşadığı ve İzmirli olduğu yönündedir. Destanların derlendiği MÖ 650 yıllarına doğru ilk kez Yunan edebiyatında yer alan Homeros, Melas Nehri ile Kreteis adında bir Nymfe'nin (Peri) oğlu olarak gösterilmekte ve bir kasabadan diğerine giden fakir ve kör bir şarkıcı tipini temsil etmektedir.²⁷

Ἰλιάς ve *Ὀδύσσεια* destanları 24 kitaptan oluşmuş; Aiol ve İon lehçelerinin karışımı niteliğindeki lehçelerle yazılmıştır.²⁰ *Ἰλιάς* destanının konusu Akhilleus'un öfkesi ve bu durumun ortaya koyduğu sonuçlara dayanmaktadır.²⁶ Bu destan Troia Savaşı'nın dokuzuncu yılında tam 51 günlük süreyi anlatmaktadır.²⁰ Homeros'un diğer destanı *Ὀδύσσεια*'da ise ünlü kahraman Odysseus'un Troia Savaşı'ndan sonra yurdu İthake'ye dönüş yolunda başından geçen olaylar anlatılmaktadır.²⁶

Materyal ve Metod

Çalışmada Homeros'un *Ἰλιάς* destanı için Azra Erhat ve A. Kadir, *Ὀδύσσεια* destanı için ise Azra Erhat/A. Kadir²⁸ ve Ahmet Cevat Emre'nin²⁹ Türkçeye kazandırdığı çalışmalar kaynak olarak kullanılmıştır. Ayrıca *Ἰλιάς* destanının Yunanca metni için Homer³⁰ (1920) *Homeri Opera in Five Volumes* ve *Ὀδύσσεια* destanının Yunanca metni için ise Homer (1919) *The Odyssey*³¹ volume 1-2, A.T. Murray tarafından çevrilmiş çalışmalara başvurulmuştur. Çalışmada metin analizi yöntemine başvurulmuştur. Δίκη kavramının anlamları <https://logeion.uchicago.edu/lexidium>³² sitesinde yer alan *Middle Liddell* ve *Cunliffe Homer* sözlükleri takip edilerek ve destanlarda geçtiği yerler belirlenerek incelenmiş ve bulgular kısmında sunulmuştur. Tartışma

sırasında bulgular bölümünde tespit edilebilen Δίκη kavramının anlamları önce etik yaklaşımlar ve ardından adalet kuramları çerçevesinde tartışılmıştır.

Latince kelimeler için Charlton T. Lewis (1997) *An Elementary Latin Dictionary*, Eski Yunanca kelimelerin yazımı ve anlamı için Liddell and Scott (1889) *An Intermediate Greek-English Lexicon*, İngilizce kelime ve çeviriler için <https://www.seslisozluk.net/>³³-sitesine başvurulmuştur.

Çalışma yürütülürken başvuru bazı antik kaynaklar şunlardır: Hesiodos'un *Ἔργα καὶ Ἡμέραι*, Aiskhylos'un *Χοηφόροι*, Aristophanes'in *Βάτραχοι*, Platon'un *Πολιτεία, Νόμοι*; Aristoteles'in *Ἠθικά Νικομάχεια (Etika Nikomakhia) Nikomakhos'a Etik*³⁴. Modern tarih kaynaklarından ise Arif Müfit Mansel'in *Ege ve Yunan Tarihi*, Michael Gagarin'in "Dike" Archaic Greek Thought," Thomson'un³⁵ *Eski Yunan Toplumunu Üzerine Düşünceler, İlk Filozoflar'a* (1997) başvurulmuştur. Etik ile ilgili başvuru bazı çalışmalar arasında Beauchamp ve Childress'in *Principles of Biomedical Ethics*³⁶, Munson R, Lague I. (2016) *Intervention and Reflection Basic Issues in Bioethics*³⁷ ve Özlem, *Etik- Ahlak Felsefesi*³⁸ (2004) yer almaktadır.

Metinde geçen Eski Yunanca kelimeler ve antik kaynak adları ilk geçtiği yerde Eski Yunanca/Türkçe biçiminde yazılmış, devamında ise Eski Yunanca adı kullanılmıştır. Çalışma yapılırken metinde adı geçen antik kaynaklar için Perseus Digital Library⁶ sitesine başvurulmuştur.

Bulgular

Δίκη kavramının *ἱλιάς* ve *Ἰδύσσεια* destanlarında belirlenebilen anlamları şunlardır:

1. Gelenek, adet, usul, alışkanlık, töre, yasa anlamında

ἱλιάς

1. "...κεῖται Σαρπηδῶν Λυκίων ἀγὸς ἀσπιστῶν, ὃς Λυκίην εἴρυτο δίκησιν τε καὶ σθένεϊ ψ..." (*ἱλιάς*: 16. Bölüm, 541-542).
"...Düştü Sarpedon, savaşı Lykialıların önderi,
O korurdu Likya'yı gücüyle, tüzesiyle..."

Ἰδύσσεια

1. "... ἢ τ' ἐστὶ δίκη θεῶν βασιλῆων..." (*Ἰδύσσεια*: 4. Bölüm, 691).
"...Tanrısallıkların âdetidir..."
2. "... οὐτε δίκας εὖ εἰδὸτα οὐτε θέμιστας..." (*Ἰδύσσεια*: 9. Bölüm, 215)
"...töre nedir, yasa nedir bilmeyen..."
3. "...αὐτὴ δίκη ἐστὶ βροτῶν..." (*Ἰδύσσεια*: 11. Bölüm, 218).
"...Ölümlülerin âdetidir bu..."
4. "...ἢ γὰρ δμῶν δίκη ἐστὶν αἰεὶ δεῖδιότων..." (*Ἰδύσσεια*: 14. Bölüm, 59-60).
"...Garipleri ağırlamak âdetimdir..."
5. "...μνηστήρων οὐχ ἦδε δίκη τὸ πάροιθε τέτυκτο..." (*Ἰδύσσεια*: 18. Bölüm, 275).
"...Ama taliplerin törelere uymamaları yok mu?..."
6. "...αὐτὴ τοὶ δίκη ἐστὶ θεῶν, οἷ' Ὀλυμπον ἔχουσιν..." (*Ἰδύσσεια*: 19. Bölüm, 43).
"...Töresi böyle Olympos'ta oturan tanrıların..."
7. "...ἢ γὰρ δίκη, ὅπποτε πάτρης ἦς ἀπέησιν ἀνὴρ τόσον χρόνον ὅσον..." (*Ἰδύσσεια*: 19. Bölüm, 168-169).
"...Kaderi budur yurdundan bunca zaman uzak kalan adamın (alışılmış bir durum)..."
8. "...ἢ γὰρ δίκη ἐστὶ γερόντων..." (*Ἰδύσσεια*: 24. Bölüm, 255).
"...Çünkü yaşlıların âdetidir..."

2. Hak, adalet, pay, doğru, dürüst anlamında

ἱλιάς

1. "...οἷ βίη εἰν ἀγορῇ σκολιάς κρίνωσι θέμιστας, ἐκ δὲ δίκην ἐλάσσοι θεῶν ὅπιν οὐκ ἀλέγοντες..." (*ἱλιάς*: 16. Bölüm, 387-388).
"...Pazar yerlerinde çarpık hükümler veren ve Tanrıların intikamını hesaba katmadan adaleti kovan insanlara..."
2. "...ἴνα μὴ τι δίκης ἐπιδευὲς ἔχησθα.
Ἄτρεΐδη σὺ δ' ἔπειτα δικαιότερος ..." (*ἱλιάς*: 19. Bölüm, 180-181).
"...Kalmasin onda senin hiçbir hakkın. Sen de bundan böyle daha dürüst ol, Atreusoğlu..."
Akhilleus ile Agamemnon'un arasını bulmaya çalışan Odysseus uzlaşma arayışını da Δίκη üzerinden şöyle ifade etmiştir:
"Argoslular arasında kalksın Agamemnon ayağa,
Ant içsin, onunla yatakta yatmadım desin,
Olmadı desin kadınla erkek arasındaki birleşme,

Senin de yüreğin, Kral Akhilleus, rahat etsin.
 Sonra da yağlı bir şölen çeksin sana barakanda,
 Kalmasın onda senin hiçbir hakkın.
 Sen de bundan böyle daha dürüst ol, Atreusoğlu,
 Hem Akhilleus'a hem de başkalarına,
 Bir kral, alırsa kırdığı adamın gönlünü,
 Hiç kimse hor görmez, överler onu" (Ιλιάς: 19. Bölüm, 175-185).

3. "...εἰ μὴ ἄρ' Ἀντίλοχος μεγαθύμου Νέστορος υἱὸς
 Πηλεΐδην Ἀχιλλῆα δίκῃ ἡμείψατ' ἀναστάς (Ιλιάς: 23. Bölüm, 541-542).
 "...Ama büyük ruhlu Nestor'un oğlu Antilokhos, hakkını almak için kalkıp Peleus oğlu Akhilleus'a cevap verdi..."

"Ey Akhilleus, bunu yaparsan çok gücenirim sana.
 Arabasıyla, hızlı atlarıyla tökezledi o,
 Sen gene de elimden almak istersin ödülümü.
 Barakanda bol altın var, bol tunç var,
 Koyun sürülerin var, kadın kölelerin, tek tırnaklı atların,
 Git onların arasından bir armağan seç.
 Ama ben geri vermem bu kısrağı,
 Varsa isteyen, gelsin çıksın karşıma,
 Dönüşün benimle, denesin ellerimi" (Ιλιάς: 23. Bölüm, 540-555).

4. Khryses'in kızı teslim edildikten sonra Tanrı'ya sunulan sunularla bir şölen düzenlenmiştir:
 "Şölenle eş pay aldı her insan,
 Yakınmadı bir tek kişi" (Ιλιάς: 1. Bölüm, 465-470).

Οδύσσεια

1. Odysseus'un bir kral olarak bulunduğu erler arasında yapmış olduğu dağıtım dikkate değer bir örnektir:

"İlion'dan götürün rüzgâr beni İsmaros'ta Kikonların katına attı. Orada ben şehri talan ettim ve erlerini öldürdüm; ve surların altında, elimize geçen kadınları ve zengin malları öyle paylaştırdım ki, ayrılırken kimsenin bana bir diyeceği olmamıştı." (Οδύσσεια: 9. Bölüm, 38-43).

2. "...αὐτίκα γάρ μοι οἴσατο θυμὸς ἀγήνωρ
 ἄνδρ' ἐπελεύσεσθαι μεγάλῃν ἐπιειμένον ἀλκίην,
 ἄρριον, οὔτε δίκας ἐὺ εἰδότα οὔτε θέμιστας." (Οδύσσεια: 9. Bölüm, 214-215).
 "...adalet ve kanun nedir bilmeyen vahşi bir adamın bana geleceğini seziyordu..."

3. "...οὐ μὲν σκέτλια ἔργα θεοὶ μάκαρες φιλέουσιν,
 ἀλλὰ δίκην τίουσιν καὶ αἴσιμα ἔργ' ἀνθρώπων." (Οδύσσεια: 14. Bölüm, 83-84).

"...Ama mutlu tanrılar hoşlanmaz haksız işlerden, adaleti ve insanların doğru eylemlerini onurlandırır..."

4. "...ἢ γάρ σευ κλέος οὐρανὸν εὐρὺν ἰκάνει,
 ὣς τέ τευ ἢ βασιλῆος ἀμύμονος, ὅς τε θεουδῆς
 ἀνδράσιν ἐν πολλοῖσι καὶ ἰφθίμοισιν ἀνάσσων εὐδικίας ἀνέχῃσι..." (Οδύσσεια: 19. Bölüm, 108-111).

"...Çünkü senin ünün, yüreğinde tanrı korkusu taşıyan, adaleti koruyarak birçok güçlü adamın efendisi olan suçsuz bir kralın ünü gibi engin göklere yükselir..."

3.Yargı, karar, hüküm, dava, iddia anlamında

Ιλιάς

1. Cinayet sonrası kan parası alınmasına ilişkin hüküm ise Ιλιάς destanında Aiaks tarafından şöyle belirtilmektedir:

"İnsan kardeşini öldürenden şöyle dursun,
 Oğlunun kanına girenden bile karşılık alır,
 Alır da yumuşatır kızgın yüreğini,
 Karşılığı veren de yerinde yurdunda kalır." (Ιλιάς: 9. Bölüm, 630-635).

Akhilleus'un annesi Thetis'in isteği üzerine topal tanrı Hephaistos'un Akhilleus için yaptığı kalkanda yargılamayla ilgili şu sahne geçmektedir:

2. "...κεῖτο δ' ἄρ' ἐν μέσσοισι δύω χρυσοῖο τάλαντα,
 τῷ δόμεν ὃς μετὰ τοῖσι δίκην ἰθύντατα εἶποι (Ιλιάς: 18. Bölüm, 507-508).

"...Aralarında en doğru yargıyı söyleyecek olana verilmek üzere iki talant* altında ortada duruyordu..."

"Kapı önlerinde şaşakalmış bakan kadınlar.
 Pazar yerinde giriyordu halk birbirine,
 Kan diyeti için çarpışıyordu iki adam,
 Biri diyordu her şeyi ödedim, bakın işte,
 Hiçbir şey almadım diyordu öbür adam
 Sonunda bir yargıca başvuralım dediler,
 Halk bağırıyor, kimi birinden yana çıkıyor, kimi ötekenden yana,
 Haberciler tutmaya çalışıyor halkı,
 Yaşlılar cilalı taşlar üstünde oturuyordu, kutsal çevrede

* Farklı durumlarda değişen, genel olarak 50 pound ağırlığında altın veya gümüşten oluşan bir Yunan ağırlık birimi.³²

Çınlak sesli habercilerin değnekleri vardı ellerinde,
Kalkıp değnekle yargı veriyorlardı sırayla.
İki külçe altın duruyordu ortada,
Alacaktı en doğru yargıyı veren” (Ιλιάς: 18. Bölüm, 495-510).

Söz konusu kısım ilgilili geçen diğer parçada Menelaos, Nestor’un oğlu Antilokhos’a erdemini zedelediğini öne sürerek yaptığı davranışa kızmıştır. Şu şekilde geçmektedir:

“Akıllıydın eskiden, Antilokhos, ama şimdi yaptığın ne?
Değersiz atlar sürdürün atlarımın önüne,
Beş paralık ettin yiğitliğimi. Αρετή (Arete)
Argosluların önderleri, başbuğları, haydi,
Herkesin arasında verin hükmünüzü, (Δίκη)
Ama istemem kayırmayın hiçbirimizi,
Bir gün hiçbir tunç zırhlı Akhalı demesin şöyle:
Menelaos zorbalık etti Antilokhos’a yalan dolanla,
Kızarak aldı götürdü ödülünü.
Haydi gel ben vereyim hükümü.” (ἐγὼν αὐτὸς δικάσω) (Ιλιάς: 23. Bölüm, 570-580).

Οδύσσεια

1. “...ἐρέσθαι Νέστορ’, ἐπεὶ περὶ οἶδε δίκας ἢ δὲ φρόνιν ἄλλων: (Οδύσσεια: 3. Bölüm, 244).

“... Nestor’a sorun, çünkü o herkesten daha iyi yargı ve bilgelik bilir...”

2. “...ἔνθ’ ἧ τοὶ Μίνωα ἴδον, Διὸς ἀγλαὸν υἱόν,
χρῦσεον σκῆπτρον ἔχοντα, θεμιστεύοντα νέκυσσι,
ἦμενον, οἱ δὲ μιν ἀμφὶ δίκας εἶροντο ἄνακτα,
ἦμενοι ἐσταότες τε κατ’ εὐρυπυλῆς Ἄϊδος δῶ...” (Οδύσσεια: 11. Bölüm, 568-571).

“...Zeus’un şanlı oğlu Minos’u gördüm: Elinde altın asa, oturmuş ölülere kadılık ediyordu; onlar da, Hades’in geniş kapılı konağında, kimi oturmuş, kimi ayakta, etrafında toplanıp dâvalarına δίκας “dikas” baktırıyorlardı...”

3. Cinayet durumunda sürgüne gitme ile ilgili hüküm, Odysseus ve Telemakhos arasında Penelope’nin taliplerini öldürdükten sonra şöyle bir konuşma geçmektedir:

“Biri ülke içinde birini öldürse, öcünü alacak çok kimseleri olmasa dahi, öldüren yurdunu ve hısmalarını bırakıp kaçır. Biz ise şehrin seçkinlerini, İthake’nin en ileri gelen yiğitlerini öldürdük. Şimdi, soruyorum sana, ne yapmalıyız? (Οδύσσεια: 23.119-122).

Destanlarda geçen ὕβρις, Αἰδώς, τιμή ve μέτρον ile ilgili saptanabilen bulgular aşağıda sunulmuştur.

Ιλιάς destanında Agamemnon ile Akhilleus arasında gerçekleşen ilk çekişme, akınlardan birinde γεραὶ (gerai)/ganimetler elde edilmiş ve seferin lideri Agamemnon’un payına Khryseis adlı bir genç kız, Akhilleus’un payına da Briseis adında başka bir genç kız düşmüştür. Khryse kentinde bir Apollon tapınağı rahibi olan Khryses, Agamemnon’a yüklü bir fidye önererek kızı Khryseis’i bırakmasını istemiştir. Ancak orduları yöneten Agamemnon tersleyip, saygısızlık edince, Khryses Tanrı Apollon’a yakarmıştır. Khryses’in dualarını dinleyen Apollon, Akhalara salgın musallat etmiştir. Salgının nedeni anlaşıldıktan sonra, Agamemnon armağansız kaldığını dile getirince, ayağı tez tanrısız Akhilleus şöyle karşılık vermiştir:

“Ünlü Atreusoğlu, ey doymak bilmez adam!
Ulu canlı Akhalar armağanı nerden bulsun versin sana,
Elimizde yedeğe alınmış mal mı var ki.
İllerden ne yağma ettiyse hepsi bölüşüldü
Doğru olur mu toplamak bu malları yeniden?
Haydi durma sun Tanrıya sen şu kızı,
Biz Akhalar veririz sana üç dört katını;
İş ki güzel surlarla çevrili Troya ilini
Talan etmeyi buyursun Zeus bize” (Ιλιάς: 1. Bölüm, 120-130).

Kral Agamemnon ise şöyle söylemiştir:

“Tanrıya benzer Akhilleus, yiğitliğine yiğitsin ama
Beni kandıramazsın, boş yere saklama fikrini,
Niyetin ne, senin armağanın olsun, benim olmasın, öyle mi?
Onu geri vermeme istemen bunun için demek.

Ulu canlı Akhalar, tam istediğim gibi, ona denk
bir armağan verirlerse başım üstünde yeri var,
yok vermezlerse kendim alacağım gidip onu,
ya seninkini alacağım, ya Aias'ın ya da Odysseus'unkini" (Ιλιάς: 1. Bölüm, 130-140).

Bunun üzerine Akhilleus, Agamemnon'a şöyle cevap vermiştir:

"Bakımlı zengin bir ilini Troyalıların talan ettiklerinde Akhalar
Senin payın kadar pay almadım ben.
Oysa kıyasıyla savaşta benim kollarım görür en büyük işi,
Ama bölüşmede payın en okkalısı sana gider" (Ιλιάς: 1. Bölüm, 160-170).

Akhilleus, Agamemnon'a bir dizi ağır hakaret sıraladığında Nestor ayağa kalkmakta ve çağrılmadan müdahale etmektedir:

"Sen Agamemnon, çok soylu da olsan bırak o kızı,
Akhaoglularının Akhilleus'a verdiği ilk onur payı o
Bir krala kafa tutmaya kalkma sen de, Peleusoğlu
Değnek taşıyan bir kralla bir değil onurun senin
Zeus verdi değnek taşıyan krala o onuru
Güçlünün gerçi, tanrıça bir anadan doğdun ama
Senden de güçlü o, buyruğunda çok adam var
Yatıştır öfkeni Atreusoğlu haydi,
Akhilleus'a karşı tut öfkeni, yalvarırım
Uğursuz savaşta tek mil Akhalar'a sağlam bir kale o" (Ιλιάς: 1. Bölüm, 275-285).

Askerlerin hastalıktan kırılması üzerine Akha liderleri Agamemnon'un Khryseis'i babasına teslim etmesinden başka bir çare olmadığına karar vermişlerdir. Agamemnon bu durum karşısında şu şekilde cevap vermiştir:

"Phoibos Apollon istiyorsa Khryseis'i ille de,
Şu gemimle, yoldaşlarımla göndereceğim onu.
Ama barakandan alacağım kendim gelip
Senin onur payını güzel yanaklı Briseis'i.
Senden ne güçlü olduğumu o zaman anla gör.
Korksun boy ölçüşmekten, ibret alsın
Kim benimle eşit görmek isterse kendini" (Ιλιάς: 1. Bölüm, 180-190).

Agamemnon, güzel yanaklı Khryseis'i bindirdikten sonra gemiye, hamarat iki adamına şu buyruğu vermiştir:

"Gidin barakasına Peleusoğlu Akhilleus'un,
Güzel yanaklı Briseis'i elinden tutun getirin,
Vermezse daha çok adamla alırım kendim gider,
Karışmam çok kötü olur sonu" (Ιλιάς: 1. Bölüm, 320-325).

Sonunda Akhilleus, Agamemnon'un habercileriyle güzel yanaklı Briseis'i göndermiştir.

Akhilleus, deniz kıyısına gidip, uzatarak ellerini anacığınaya şöyle seslenmiştir:

"Anam! Kısacık bir ömür sürmek için doğurdunsa beni,
bari göklerde gürleyen Olymposlu Zeus
ün başılasaydı bana, ne olurdu.
Oysa azıcık bir değer bile verdiği yok.
Gücü yaygın Agamemnon densizlik etti bana,
Aldı onur payımı, küçük düşürdü beni" (Ιλιάς: 1. Bölüm, 350-360).

Akhilleus, bu “Αἰδώς”(aidos) “utanç”tan kurtulmak için annesinden Olympos’a gidip Zeus’a yalvarmasını istemiştir.

“Thetis unutmamıştı oğlunun isteğini,
 “Zeus Baba! Bir gün ya sözümle, ya işimle,
 Ölümsüzler arasında yararlı olduysam sana,
 Şimdi yerine getir şu dileğimi:
 Kısa ömürlü oğluma değer ver:
 Saygısızlık etti Agamemnon, erlerin başbuğu,
 Aldı onur payını, yoksun bıraktı onu.
 Olympos’lu yüce Zeus, bari onu sen say,
 Gücü Troyalılar tarafına koy, ne olur,
 Akhalar sayınsınlar oğlumu, ününü yüce sayınsınlar” (Ἰλιάς: 1. Bölüm, 495-510).

Hera, denizler babasının kızı gümüş ayaklı Thetis’in, tanrıların babası Zeus’a ne söylediğini merak eder ancak Zeus konuyu ona açmaz. Tanrılar arasında eşit paylı bir şölen düzenlenmiştir.

“Girmede Zeus’un gözüne bir türlü derin uyku,
 Şunları düşündü durdu içinden biteviye:
 Nasıl geri verecekti onurunu Akhilleus’un,
 Akhaları gemileri yanında nasıl öldürecek? (Ἰλιάς: 2. Bölüm, 5)

Daha sonra Akhaların savaşta kayıplarının artması üzerine, Agamemnon Akhilleus’un gönlünü almak için şu ünlü armağanları vereceğini söyler:

“...Yedi Lesbos’lu kadın, elleri her işe yatkın olan. (Briseis’te bu kadınlar arasında olacak)
 “Agamemnon’un üç kızından istediğini almasını ve yedi tane bakımlı il” (Ἰλιάς: 9. Bölüm 120-150). (İlyada çevirisinde bu şekilde yer almaktadır. Alıntıdır.)

Tartışma

Tartışmada öncelikle Δίκη kavramıyla uyumlu olduğu düşünülen etik yaklaşımlar ele alınmış, ardından adalet kuramlarına yer verilerek tartışma yürütülmüştür.

1. Etik Yaklaşımlar

1.1.Erdem Etiği: Ἰλιάς destanında yaşanan onur çatışmasında Agamemnon’un Akhilleus’un onur payına sahip olmak istemesiyle onun hakkını gözetmediği görülmüştür. Oysa Thomson’ın³⁹ belirttiğine göre, ganimet dağıtımında her savaşçıya μοῖρα (moira) olarak bilinen “yağma payı” verilmektedir. μοῖρα topluluğun her üyesinin topluluğun emek ürününden eşit pay almaya hakkı olduğu ilkesine dayanmaktadır.³⁵ Ayrıca ganimet dağıtımından sorumlu kişinin malları herkesçe kabul edilen hakkaniyet ölçüsüne göre pay etmesi gerekmektedir.⁴⁰ Akhaların önderi Agamemnon’un sahip olduğu güç üstünlüğü de ona orduları yönetme ve ganimeti paylaşırma hakkı tanımıştır.⁴⁰ Bu “haksız davranış” karakteri temel alan erdem etiği çerçevesinde değerlendirmek gerekirse, kişinin ahlaklı bir eylemde bulunmasını onun inançları, deneyimi ve duyarlılığı belirlemektedir. Aynı zamanda düşünceli olmak, sorumluluk ve disiplinli olmak da bu özelliklerin arasında yer almaktadır.⁴¹ Erdemin bir bilgi olduğunu ve öğretilebileceğini ileri süren Sokrates, erdemın çeşitlerine ilişkin temellendirmede bulunurken cesaret ve adalet kavramını da bu temellendirmeye dâhil etmiş ve adaletin insanın doğası, ereği, işlevi ve insan için iyi olan şeyin ne olduğuna ilişkin doğru bilginin söylenmesi gerektiğine işaret etmiştir.⁴²

Her varlığın bir ereği olduğuna inanan Platon, doğayı da en yüksek idea olarak “İyi” ideası altında tüm varlıkların işlevsel olarak bir uyum içerisinde olduğu görüşüne sahiptir. Erdemi de bir varlığın bir işlevi yerine getirme kapasitesi, becerisi ve yeterliliği olarak değerlendirmektedir.³⁸ Platon Πολιτεία adlı çalışmasında

adalet düşüncesini “ahlaki, bireysel bir erdem ve böyle bir erdeme sahip kişi olarak” ele almış⁴² ve etik teorisini karakter merkezli bir yaklaşımla temellendirerek, bu temellendirmeyi akıl, tin veya gönül ve iştah gibi üç parçalı bir ruh anlayışıyla açıklamıştır.⁴¹ Bu üç parçalı ruh anlayışını devlet yönetimine de uygulayan Platon, iyi bir yönetimde insanda bulunan bu üç kısma karşılık olarak üç sınıfın bulunacağını ileri sürmüş ve yönetimde akıllı ruha yöneticileri yerleştirmiştir. Yöneticinin görevi de siyasi ve ahlaki ilkeleri belirleyip toplumu iyi yönetmek ve yönetilenin de itaat etmesini sağlamaktır.⁴¹ Dolayısıyla nasıl ki ahlaklı bir insan akli, iradesi ve arzusuyla çatışma yaşamayan bir insansa, iyi bir toplum da içinde bu sınıflar arasında çatışmanın bulunmadığı bir toplumdur.⁴³

Platon’un⁴⁴ *Πολιτεία* adlı eserinde adalet konusunu tartıştığı Thrasymakhos ile yönetici konumunda olan insanın nasıl olması gerektiğine dair şu düşüncelerine rastlanılmıştır: “Yönetici konumunda olan bir kimse, yönetilenin işine geleni gözetecek ve buyuracak. Yönettiği, uğrunda çalıştığı kimsenin işine geleni gözetir ve buyurur.” Kısacası Platon’un da erdem anlayışının temelini oluşturan adalet ilkesi, bireylerin adil olmalarını ve bunun içinde çaba sarf etmeleri gerektiği üzerinde durmaktadır.

Aristoteles³⁴ ise adalet kavramını işlediği *Ἠθικὰ Νικομάχεια* adlı eserinin beşinci kitabında adaletsiz insanı şu şekilde betimlemektedir: “Hem yasaya uymayan insanın hem çıkarıcı insanın hem de eşitliği gözetmeyen insanın adaletsiz olduğu düşünülüyor.” Aristoteles *Ἠθικὰ Νικομάχεια* adlı eserinin birinci kitabında erdemi, işlev argümanını kullanarak varlığın yerine getirmek durumunda olduğu bir işlevinin olduğuna vurgu yaparak açıklama yapmaktadır. Buna göre “insanın işinin belli bir yaşam olduğunu, bu yaşamın da ruhun akla uygun etkinliği ve böyle eylemler olduğunu; erdemli insana yakışanın bunları iyi ve güzel bir biçimde yapması olduğunu; her şeyin ise kendine özgü erdeme göre iyi yapılırsa iyi gerçekleştirilmiş olduğunu” dile getirmektedir.^{41,34} Agamemnon’un önder ve güç sahibi biri olmasına rağmen, arzusuna yenilerek hakkı bilmemesi ve erdemli bir davranış sergilememesi, yöneten-yönetilen arasında bir değer çatışmasının yaşanmasına yol açmıştır denilebilir.

Agamemnon’un Khyryseis’i babasına teslim etmesi sonucunda yaşadığı “onur kaybı” Homeros toplumunda kabul edilebilir bir durum değildir. Tanrılara karşı gelebilecek gücünün olmaması da onun bu “onuru” başka bir şekilde aramasına neden olmuştur. Bu arayıştaki ölçsüzlüğü de erdemli bir davranış sergilemediğinin bir göstergesidir. Eski Yunancada “Métrov” olarak bilinen bu kavram “ölçmek”, “ölçü”, “düzenleyici bir güç” gibi anlamlara sahiptir ki insanın aşmaması gereken sınırlı bir ölçüye hakkı olduğunu gösterir.^{2,35} Platon’un üç parçalı ruh anlayışına göre, istek veya arzu ve iştahların bulunduğu parça için geçerli olan erdem ölçülülüktür. Bu erdem istek ve arzulara aşırıya kaçmama ve ölçüyü kaçırmama yeterliliği ve becerisidir. Oysa Agamemnon’un arzusuna yenik düşerek bu erdemi gösterme beceri ve yeterliliğine sahip olmadığı söylenebilir. Aynı zamanda Agamemnon’un yönetici konumu nedeniyle Homeros toplumunun temel erdemlerinden biri olan “haddini bilme” veya “ölçülü davranma” ilkesini yerine getiremediği ifade edilebilir.

Ἰλιάς destanında yaşanan bu onur çatışmasında temas edilmesi gereken bir diğer nokta ise Akhilleus’un Agamemnon’un habercileriyle Briseis’i gönderdikten sonra yaşadığı yoğun öz duygusudur. Akhilleus herkesin gözü önünde kendisini hedef alan bu onur kırıcı davranışı “ὑβρις”(hubris)/küstahlık” olarak niteleyerek bunun cezasız kalmayacağı tehdidini savurmuştur. “ὑβρις” “gücün gururundan veya tutkudan, küstahlıktan kaynaklanan ahlaksız şiddet” olarak tanımlanmaktadır.² Akhilleus’un, annesine gidip Zeus’a yalvarmasını istemesi de yaşadığı bu “Αἰδώς”tan kurtulmak için bir çözüm olarak değerlendirilebilir. “Αἰδώς”u, Aristoteles şu şekilde ifade etmiştir: Geçmişte ya da gelecekte olsun, saygınlığımızı yitirdiğimiz bir eylem karşısında duyduğumuz acı ve rahatsızlıktır; kendi düzeyimizde olan insanların paylaştığı onur payından yoksun olmaktır ve bu paylaşım herkesin gözü önünde adil olmayan bir biçimde yapıldığında duyulan utançtır.⁴⁵

Savaşın Akha ordusunun aleyhine dönmesinden sonra Agamemnon Akhilleus'a hediyeler vererek onu bir tanrı gibi sayacaklarını ve onun büyük bir "Τιμή" (Time)/"onur" kazanacağını söylemiştir. Benzer şekilde *Ίλιάς* destanında Akhilleus'un araba yarışlarından sonra Antilokhos'un kazandığı ikincilik ödülünü bir başkasına vermeyi önerdiği bölümde de Antilokhos kısırağı vermeyeceğini söyleyerek, Akhilleus'a başka bir çıkar yol sunmaktadır. Antilokhos, hak ettiğini düşündüğü "Τιμή"yi istemektedir. Τιμή sözcüğü için Eski Yunanca sözlüğe başvurulduğunda sözcüğün ilk anlamının "itibar", "saygı", "onur"; ikinci anlamında da "tanrıların veya kralların niteliği olarak şeref, haysiyet, üstünlük" anlamında yer bulduğu görülmektedir.² Adkins⁴⁶ onurun, yüksek duygusal bir yük taşıdığını, kişinin kendi onurunu savunmasının şaşırtıcı olmadığını ve hem daha fazlasını elde etmenin hem de sahip olduklarından hiçbirini kaybetmemenin Homeros insanının temel çabası olduğuna işaret etmektedir. Finkelberg⁴⁷ yaptığı çalışmada Aristoteles'in erdem in onurdan üstünlüğüne ilişkin argümanını gündeme getirerek onurun alandan çok verene bağlı olduğu düşünüldüğü için "dağıtıcı bir değer" olarak adlandırılabilmesine temas etmektedir.

1.2. Ödev Etiği: Ödev, "belli eylemlerin yapılmasının gerekli olduğu ya da yapılması gerektiği düşüncesine" dayanan bir kavramdır.⁴⁸ Ödev etiğinin temel dayanağı, ahlaki öznenin karakteri ve eylemin sonuçları değil, eylemdeki niyet, ilke ve yerine getirilen ödevin önemli olduğu görüşüdür. Akıl sahibi ve sorumlu bir varlık olarak insanın yerine getirmesi gereken belirli yükümlülükleri olduğu temeline dayanmaktadır.⁴¹ Kant'a göre doğru eylem, ödevi yerine getirmekle mümkün olan bir eylemdir.³⁸ Kant'ın adalet ilkesini etik yaklaşım açısından sorgulamaya çalıştığı *Ebedi Barış* adlı çalışmasında, etik bir yöneticinin uyması gereken temel etik ilke, etik ilkelere aykırı olan eylemlerin düzeltilmesi için çaba sarf etmesidir. Bunu yaparken kendi çıkarlarını öteleyip, bunu doğanın emrettiği ve rasyonel düşünceye uygun olarak yapması esastır. Bu eylem yöneticinin yapması gereken bir ödevdir.⁴⁹ Bu çerçevelerden bakıldığında ganimet dağıtımını yapan Agamemnon'un da komutan olarak bu düşünceye uygun dağıtım yapması bir ödevdir.

1.3. Sonuçsalci Yaklaşım: Yararcılık, sonuçsalci yaklaşımların en bilinenidir. Eylemin sonucunu merkeze alan bu yaklaşım, eylemin doğruluğunu ya da yanlışlığını belirleyen eylemin kendinde değeri olmayıp sonuçta getirmesi olası mutluluk ve yararı temel almaktadır. Eylemin taraflarından herkes için en büyük mutluluğu ve yararı amaçlamaktadır.⁵⁰ Agamemnon'un, Akhilleus'un payını alma kararı eylemin sonucu bakımından Akhalılar için yararlı bir eylem olmamıştır. Agamemnon'un doğru bir eylem sergilememesi Akhalılar için acı ve zorlukları da beraberinde getirmiştir. Konuya bu bakış açısından yaklaşıldığında ahlaki özne olan Agamemnon'un iyi sonuç doğuracak bir eylemde bulunmadığı söylenebilir.

1.4. Feminist Etik: Feminist etik, erkeklerin ve onların sorunlarının ön planda tutulup, kadınların sorunlarının göz ardı edilmesine yönelik eleştiriler sonucunda ortaya çıkmıştır. Başka bir deyişle feminist etik, kadınlarla ilgili değer sorunlarında geleneksel etikteki eksikliklerin tespit edilip bu sorunların giderilmesini amaçlamaktadır.⁵¹ Talan edilen bölgelerden elde edilen ganimetler arasında köle kadınlarda bulunmaktadır. Örselenebilir durumdaki kadının "pay edilen" nesne konumunda görülüp değersizleştirilmesi feminist etiğin itiraz ettiği düşünceler arasında yer almaktadır. Destanlarda kadınların ataerkil düzenin "ötekisi" ve "tâbi"si olarak görülmesi ve "yağma payı" olarak cinsel sömürüye maruz bırakılması feminist etik yaklaşımın yönelttiği eleştiriler arasında yer almaktadır.

2. Adalet Kuramları

Adaletin ne olduğu ve en anlamlı şekilde nasıl tanımlanabileceği tarihin ilk dönemlerinden bu yana insanoğlunu uğraştıran bir kavram olmuştur. Aristoteles'e göre erdemlerin en önemlisi, Platon'a göre en yüksek erdem olan adaleti, Ulpianus onurlu yaşamak, başkasına zarar vermemek ve herkese kendine ait olanı vermek olarak tanımlarken, Grotius ise hakka saygı, kusurlu kişinin zararı ödemesi ve başkasına ait olanın verilmesi biçiminde açıklamıştır.⁴⁸ Beauchamp ve Childress³⁶ ise adaleti "Kişilere borçlu olunan veya ödenmesi gerekenler ışığında adil, hakkaniyetli ve uygun muamele etmek" olarak tanımlamaktadır.

2.1. Tanrısal Adalet: *Ἠλιάς* destanında geçen çekişmede ilk olarak tanrısal bir cezayla karşılaşmıştır. Tanrının verdiği ceza ise bir salgındır. θεῶν ὄπις (Teon opis) ὄψομαι (Opsomai) fiilinden gelen bu kavram, tanrısal yasaları çiğneyenlere karşı tanrıların intikamı anlamına gelmektedir.¹⁹ Çünkü Homeros'taki insanlar genel olarak Tanrıların adaletin koruyucusu olduklarına inanmışlardır.⁵²

2.2. Dağıtıcı Adalet: Agamemnon'un Akhilleus'un onur payını alması, "Akhaların en iyisi" olan Akhilleus'un yiğitçe savaşması nedeniyle ödülleri savaşta başarı gösterenlerin değerine ve büyüklüğüne karşılık olarak verilmesi gerektiğini söyleyerek dağıtıcı adalet ilkesine gönderme yaptığının bir göstergesidir.⁵³ Aristoteles'e³⁴ göre dağıtıcı adalet "onurun, paranın ya da topluma katılanlar [yurttaşlar] arasında bölüşdürülebilir olan diğer şeylerin dağıtılmasında söz konusu olanıdır." Sadece maddi değerlerin dağıtımı değil, onur gibi sosyal kavramlarda da dağıtım söz konusu olmaktadır. Beauchamp and Childress'a³⁶ göre ise dağıtıcı adalet "sosyal işbirliği şartlarını yapılandıran gerekçelendirilmiş normlar tarafından belirlenen adil, eşitlikçi ve uygun dağıtım" anlamına gelmektedir.

Dağıtıcı adalet ilkesinin uygulanmasında farklı yaklaşımlar olduğu göze çarpmaktadır. Bunlardan ilki XIX. yüzyıl İngiliz düşüncesine hâkim olan yarar temelli yaklaşımdır ki "ondan etkilenen en yüksek sayıda insana en büyük mutluluk yaratması gerektiği" savını ileri sürmektedir.⁵⁴ *Ἠλιάς* destanında Akhilleus'un itiraz ettiği bir diğer nokta, kendisinin en iyi savaşçı olarak orduya daha fazla katkı sağlaması, ama Agamemnon'un her zaman daha büyük ödülleri alması ve bu nedenle de katkı ve ödül arasındaki dengesizliktir. Adaletin katkı ilkesine göre insanlar, emeklerinin sonucu olan toplumsal fayda oranını geri almalıdır.³⁷ Çünkü Akhilleus güç, çabukluk, atılganlık ve yiğitlik bakımından savaşçı erdemi bütünüyle kendinde toplamış bir kahramandır.⁵⁵ Adkins¹⁷ Homeros toplumunun en çok ihtiyaç duyduğu sınıfa yani toplumun güvenliği için gerekli olduğunu kabul ettiği niteliklere sahip iyi silahlanmış, güçlü, çevik ve savaşta, konseyde ve stratejide yetenekli insanlara en çok değer verdiğini belirtmektedir.

Ahlaki özne olarak Agamemnon da sadece kendi mutluluğunu veya faydasını değil, o eylemden etkilenecek herkesin (Akhaların) fayda veya mutluluğunu sağlamak durumundadır. Bu duruma yarar-zarar açısından yaklaşıldığında, Akhilleus'un savaşta gösterdiği kahramanlık ve yiğitlikle Akha ordusuna büyük yarar sağladığı, Agamemnon'un ise bir yönetici olmasına rağmen Akha ordusunun kayıplar yaşamasına neden olduğu söylenebilir.

Öte yandan faydacı yaklaşıma birkaç noktada karşı çıkan düşünceler bulunmaktadır. Bunlar arasında Rawls toplam fayda uğruna bireyler arasındaki farklılıkları ihmal etmesi, kişilerin özgürlüğünü sınırlandırması ve Kantçı bir bakış açısına sahip olan Rawls'ın insanın toplum yararı için bir araç haline geldiğini öne sürerek faydacı yaklaşıma karşı çıkmaktadır.^{56,57} İnsanın kendini toplumsal fayda uğruna araçsallaştırması Kant'ın insana bakış açısıyla da örtüşmemektedir. Çünkü Kant'a göre "İnsan ve genel olarak her akıl sahibi varlık, şu veya bu isteme için rastgele kullanılacak sırf bir araç olarak değil, kendisi amaç olarak vardır; ve gerek kendine gerekse başka akıl sahibi varlıklara yönelen bütün eylemlerinde hep aynı zamanda amaç olarak görülmelidir."⁵⁸ Liberalizmin itiraz ettiği düşünce ise bireyin en yüksek değer kaynağı olması nedeniyle kişinin kendisini başkaları veya toplum için feda etme amacının olamayacağı yönündedir.⁵⁴ Yarar ilkesine göre toplumsal kaynakların dağıtılmasında, zarar vermeme ve yararlı olma ilkesine göre hareket etmenin genellikle ödün vermeyi içerdiği ortaya çıkmaktadır.³⁷ Akhilleus'un güç ve cesaret bakımından üstün bir yapıda olması kendini toplum için araç durumuna getirmesi ve kendinden ödün vermesi onu dezavantajlı bir konuma indirmediği söylenebilir.

Liyakatçılar (meritarians) "sosyal değer" ölçütünü ortaya atarak bireyin topluma yaptığı veya yapacağı katkıları göz önünde bulundurmaktadır.⁵⁹ Akhilleus, savaş alanını terk etmeyişi ve silahlarını bırakmayışi öne sürerek gösterdiği yiğitliğe dayanarak kendisinin Akha ordusu için diğer askerlerden daha fazla emek ve çaba sarf ettiğini dile getirmiştir. Çaba ilkesine göre bir bireyin gösterdiği çabanın derecesi, bireyin aldığı

sosyal malların oranını belirlemelidir.³⁷ Çaba ilkesiyle ilgili olarak Miller⁶⁰ hak edişin pek çok insanın adalet anlayışında merkezi bir rol oynadığını, hak edilen şeyin sorumlu olunan eylem veya çabaya dayalı olduğunu, fayda temelli bir eyleme zaman ve emek harcamak gibi başkalarının değer biçtiği bir eylemde bulunmakla bir kişinin olumlu muameleyi hak ettiğini vurgulamaktadır. Kibar yaptığı çalışmada Raphael'in değer ilkesini, adaletin ilk düşüncesinin liyakata baktığını ve insanlara hak ettikleri şeylerin verilmesi olarak açıkladığını belirtmiştir.⁶¹ Rawls⁶² ise sosyal adaleti “sosyal işbirliğinin yararlarının ve yüklerinin uygun dağılımı” olarak açıklamaktadır. Bununla birlikte Rawls bireyin çaba ve emeğinin dışında bağımsız genetik ve sosyal özelliklerin de en az emek kadar önemli olduğunu söyleyerek, elde edilen avantajın şanslı olmayanlar lehine yeniden dağıtılması gerektiğini ileri sürmüştür.⁴⁹ Yani Rawls Akhilleus'un emeğe dayalı görüşlerine karşı görüş olarak dağıtımda sadece emek ve çabanın yeterli olmadığını ifade etmiştir. Marksist yaklaşımda bilinen “herkesin yeteneğine göre, herkese ihtiyacına göre” düşüncesi arkaik Yunanistan gibi sınırlı kaynakların olduğu yerde anlaşmazlığa neden olması kaçınılmazdır.⁵³ Karl Marx'a göre, insanlar eşit olmayan yeteneklere ve ihtiyaçlara sahiptirler.⁶¹ Burada altı çizilmesi gereken nokta dağıtımın emeğe göre mi yoksa ihtiyaçlara göre mi olması gerektiğinin belirlenmesidir.⁶¹

Dağıtıcı adaletin eşitlik ilkesi çerçevesinden konuya yaklaşıldığında ise, Munson³⁷ bütün yarar ve yüklerin eşit olarak dağıtılmasını ve sosyal malların dağıtımında herkese eşit muamele edilmesi gerektiğini bildirmektedir. Aristoteles'e atfedilen yaklaşım “eşit olanlara eşit ve eşit olmayanlara eşit davranılmamasıdır” ki bu yaklaşım adaletin formal ilkesine temel oluşturmaktadır. Yani Aristoteles eşitlik usullamasını aynı koşullarda olanın aynı haklara sahip olması olarak temellendirmiştir. Bu düşüncesini de “hakkaniyete” dayandırmıştır.^{36,49} Spicker⁶³ ise yaptığı çalışmada tüm insanların eşit yaratıldığını ve insanlar arasında fark olmadığını bildirmektedir. Spicker ayrıca Nagel'in Kantian düşüncesinin tamamıyla eşitlikçi olduğunu yani bir ilke evrensel ise, hem genel hem de tutarlı olmalıdır ve tutarlılık talebinin eşitlik göstergesi olduğunu işaret etmektedir.⁶³ Spicker'a⁶³ göre kişilerin eşitliği, insanların dezavantajlı duruma düşürülmemesi gerektiği değil, aynı zamanda insanların başkalarına temel bir saygıyla davranması gerektiği anlamına gelmektedir. Konu ile ilgili olarak Erdoğan⁶⁴ yaptığı çalışmada insanların ahlaki değerleri bakımından eşit olduğunu dile getirerek insanlara sırf insan olmalarından ötürü eşit muamele edilmesinin adaletin olmazsa olmaz koşulu olduğunu bildirmiştir. Ayrıca Isaiah Berlin'in eşitlik ve hakkaniyet kavramları arasında sıkı bir ilişki olduğu düşüncesini yineleyerek eşitliğin dağıtımdan ziyade davranış eşitliğiyle ilişkili olduğunu vurgulamıştır.⁶⁴ Ancak o dönemin şartları göz önüne alındığında çok sayıda kölenin varlığı ve savaş ve baskınlardan elde edilen kadın köleler de sayıca bir hayli fazladır.⁴⁰ Bu açıdan bakıldığında kadının mülk olarak görüldüğü bir toplumda eşitlikten söz edilmesi mümkün değildir.

Thomson'un³⁹ belirttiğine göre Homeros destanlarında karşılaşılan yemek şölenleri de toprak ya da ganimet dağıtımında olduğu gibi μοῖρα ya da Λάχσεις/(Lakthesis) “pay” eşitlik ilkesine göre yapılırken, et payı eşit olarak bölünür ve kura ile dağıtımı yapılırdı. Etin en lezzetli kısmı olan sırt eti yemeğe başkanlık eden kimse için bir γέρᾰς (geras)/onur payı olarak ayrılırdı.

2.3. Düzeltici Adalet: Akhilleus'un Agamemnon'a yaptığı ağır hakaret sonrasında Nestor'un ayağa kalkıp çağrılmadan müdahale ettiği bölümde toplumun ileri gelen kişilerine başvuru gelenek burada kendini açıkça göstermektedir. Nestor'un Agamemnon'un sosyal statüsünü, Akhilleus'un da onurunu göz önünde bulundurarak her iki tarafın yararına olacak şekilde mevcut eşitsizliğe bir çözüm üretme, orta yolu bulma çabası içinde olduğu söylenebilir. Burada Nestor'un arabulucu olarak mevcut haksızlığı ortadan kaldırıp denkleştirici çabası, bizi Aristoteles'in düzeltici adalet anlayışının izlerine götürmektedir. Aristoteles *Ἠθικά Νικομάχεια* adlı çalışmasında düzeltici adaleti şu düşüncelerle temellendirmiştir: “Ortak şeyleri paylaştırmadaki adalet hep sözünü ettiğimiz oranlamaya göredir.” Düzeltici adalette yargıç birinin adaletsizlik yapıp yapmadığına, ötekini haksızlığa uğrayıp uğramadığına ve birinin zarar verip vermediğine,

ötekinin zarar görüp görmediğine bakar. Yani yargıç bir denkleştirme çabası içinde eşitliği sağlamaya çalışır.³⁴ Akhilleus ile Agamemnon arasında uzlaşma arayışını sağlamada Odysseus ikinci arabulucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Konuya Δίκη üzerinden yaklaşarak Briseis'in Akhilleus'un hakkı olduğunu ve bu nedenle Akhilleus'a geri verilmesini ve Agamemnon diğer soylular ile olan ilişkilerinde bundan böyle Δίκη'yi gözetmesini önerdiği görülmektedir. Odysseus'un bu yaklaşım biçiminin de düzeltici adaletin izlerini yansıttığı ifade edilebilir.

Düzeltilici adalete diğer bir örnek ise Menelaos'un Nestor'un oğlu Antilokhos'un atları kendi önüne sürdüğünü söylediği bölümde rastlanılmıştır. Menelaos yiğitliğinin zedelendiğini düşünerek, kayırma olmadan her ikisinin de cezasının verilmesini istemiştir. Kendisini doğru kararı veren kişi olarak ortaya koymaktadır. (ἐγὼν αὐτὸς δικάσω.) (Ben kendim hüküm vereceğim.) Bu karara da Akhalıların itiraz etmeyeceğini öne sürmektedir. Her iki taraf içinde uzlaşmacı bir dilin kullanıldığı sonucu çıkarılabilir.

Ἰλιάς destanında geçen yargılama sahnesinde yaşanan kavgada söz sahibi kimselerin (yaşlıların) hüküm verme konusunda bir görev üstlendiklerine tanık olunmaktadır. Burada yaşlı biri en doğru kararı Δίκη söyleyecek, herhangi bir davacıdan yana olmayacak, iki karşıt iddia (Δίκη) arasında kabul edilebilir uzlaşmayı sağlaması göz önünde bulundurulması gereken bir husustur.¹

Onlar dikkatli bir biçimde ileri gelenleri dinleyecek ve her iki taraf içinde yerinde bir karara varacaklar ve bu arabulucu kararı duyuracak olan yaşlının ücreti iki talent olacak.¹ Burada halk içinde sözlü olarak yürütülen bir anlaşmazlığın çözümü belirgin bir biçimde ortaya konulmakta ve bir organ gibi hareket ederek toplum tarafından şahit olduğu için de etkili hale gelmektedir.⁶⁵ Yasallığı, bir tarafın söylediği yemine, diğer tarafın tanıklar önünde duymasına bağlıdır.⁶⁵

3. Komüniteryan Kuram

Komüniteryenizm hayatın sosyal özünü önceleyerek sosyal değerlerin bireysel haklardan önce geldiğini belirterek adaletin gelenekle ve herkes tarafından paylaşılan bir iyi düşüncesiyle yasal hale getirilebileceğini savunmaktadır.⁵⁴ Tam⁶⁶ komüniteryan düşüncenin anahtar öğeleri olarak ortak sorumluluk, işbirliğine dayalı araştırma ve vatandaşların katılımının olması gerektiğine dikkat çekmektedir. Böyle bir toplulukta adalet düşüncesi ile ilgili olarak Kymlicka Walzer'nın, evrensel bir adalet anlayışı olmadığını, toplumun dışında bir bakış açısı olmadığını, o toplumun tarihinin ve kültürünün dışına çıkmanın mümkün olmadığını ifade etmiştir. Kymlicka, Walzer'ya göre adaletin gerekliliklerini tanımlamanın tek yolu, her bir topluluğun sosyal iyilerin değerini nasıl anladığını görmek olduğuna vurgu yaptığını bildirmiştir. Walzer adalet düşüncesinin toplumun ortak anlayış ve kültüründen kaynaklandığını ileri sürmektedir.⁶⁷ Homeros toplumunda prototipleri incelenen haksız eylemlere karşı toplum, kendi içinde çözüm üretmiş ve ortaya konulan çoğu örnekte uyuşmazlıkların çözümlenmesinde tanrısal bir çözüm, bilirkşi görüşü ve uzlaşma gibi yollara başvurulmuş ve bu durumlarda Δίκη kavramı "hak" anlamında kullanılmıştır.

Sonuç

Sonuç olarak, Homeros destanlarında Δίκη kavramına farklı anlam ve değerlerin yüklendiği görülmüştür. Ἰλιάς ve Ὀδύσσεια destanlarında Δίκη kavramının ölümlü insanlar arasındaki anlaşmazlıkların çözümünde kullanıldığı fark edilmiştir. Tek bir kavramın etik ve adalet üzere iki farklı kavrama kaynaklık ettiği tespit edilmiştir. Bireysel hakların aranmasında bazen değerlerin ihlal edildiği bazen de haklı itirazların dile getirildiği anlaşılmaktadır. Homeros destanlarının, bazı temel etik ve adalet kuramlarının ilk örneklerini içermesi bakımından özgün eserler olarak önemli bir yere sahip olduğu düşünülmektedir.

Bilgi

Yazarlar herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan ederler. Bu çalışma, 11-13 Eylül 2023 tarihinde Samsun'da düzenlenen X. Biyoetik Ulusal Kongresi, Feminist Biyoetik ve Afet Biyoetiği Kongresinde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

Araştırmacı Katkı Oranı Beyanı

Nuray Yaşar Soydan: Fikir, tasarım, veri toplama ve işleme, analiz ve yorum, kaynak taraması, makale yazımı, eleştirel inceleme, kaynak sağlama.

Ahmet Aciduman: Danışmanlık, analiz ve yorum, eleştirel inceleme.

Kaynaklar

1. Gagarin M. Dike in the Works and Days. *Classical Philology* 1973;68 (2):81-94.
2. Liddell HG, Scott R. A Greek-English Lexicon. Revised and augmented throughout by Sir Henry Stuart Jones with the assistance of Roderick Mckenzie and with the cooperation of many scholars. Oxford: Clarendon Press; 1996.
3. Lewis CT. An elementary Latin dictionary. Oxford: Oxford University Press; 1997.
4. Erhat A. Mitoloji sözlüğü. 13.basım. İstanbul: Remzi Kitabevi; 2004.
5. Can Ş. Klasik yunan mitolojisi. 19. Basım, İstanbul: Ötüken Yayınları; 2017.
6. Perseus Digital Library [Internet]. [Erişim tarihi: 10 Temmuz 2024]. Erişim adresi: <http://www.perseus.tufts.edu=Perseus:collection:Greco-Roman>
7. Hesiodos. İşler ve günler. çev. S.Eyüboğlu-A.Erhat, Ankara: TTK Basımevi; 1977.
8. Liddell HG, Scott R. An Intermediate Greek-English Lexicon. Oxford, Clarendon Press; 1889.
9. Aristoteles. Poetika. Latin ve Yunan klasikleri:1, çev. İ. Tunalı, İstanbul: Remzi Kitabevi; 2005.
10. Sophokles. Elektra. çev. Cüneyt Çetinkaya, İstanbul: Bordo-Siyah Klasik Yayınlar; 2005.
11. Gagarin M. "Dike" archaic Greek thought. *Classical Philology* 1974;6(3):186-197.
12. Aeschylus. Libation Bearers 2. Smyth HW, editör. In two volumes. Cambridge: MA. Harvard University Press; 1926.
13. Herodotus. The Histories. Godley AD, editor. Cambridge: Harvard University Press;1920.
14. Euripides. Medea. Kovacs D, editor. Cambridge: Harvard University Press.
15. Aristophanes. Frogs. Dillon M, editör.
16. Plato. Republic. Shorey P, Translator. In Twelve Volumes, Vols. 5 & 6. Cambridge: MA, Harvard University Press; London: William Heinemann Ltd. 1969.
17. Adkins AWH. Merit and responsibility. A Study in Greek values. Oxford: Clarendon Press; 1960.
18. Dimopoulou E. Human and Divine Responsibility in Archaic Greek Poetry. Glasgow: University of Glasgow; 2001. [Erişim tarihi: 04 Mayıs 2024]. Erişim linki: <http://theses.gla.ac.uk/3477/>
19. Malamis D. The Justice of Dike: On the forms and significance of dispute settlement by arbitration in the Iliad. Rhodes University; 2011. [Erişim tarihi: 11 Mart 2024]. Erişim linki: <https://www.academia.edu/4697498/>
20. Homeros. İlyada. Çev. Azra Erhat/A.Kadir, İstanbul: Can Yayınları; 1999.
21. Kranz W. Antik Felsefe. Metinler ve açıklamalar, çev. Suad Y. Baydur, İstanbul: Sosyal Yayınlar; 1984.
22. Tekin O. Eski Yunan ve Roma tarihine giriş. 1. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları; 2008.
23. Szerb A. Dünya edebiyatı tarihi. Macarcadan Çev. Hasan Eren. 1978.
24. Smith WLLD. A new classical dictionary of Greek and Roman biography, mythology and geography. New York:1884.
25. Herodotos. Herodot Tarihi. Çev. Müntekim Ökmen, İstanbul: Kültür Yayınları; 2004.
26. Yonarsoy YK. Grek edebiyatı tarihi. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi; 1991.
27. Mansel AM. Ege ve Yunan tarihi. 10.baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları;2014.
28. Homeros. Odysseia. Çev. Azra Erhat/A.Kadir, 21. basım, İstanbul: Can Yayınları; 2008.
29. Homeros. Odysseia. Çev. Ahmet Cevat Emre, İstanbul: Varlık Yayınları; 1957.
30. Homer. Homeri Opera in five volumes. Oxford: Oxford University Press;1920.
31. Homer. The Odyssey with an English translation by A.T. Murray, PHD. in two volumes. Cambridge: MA., Harvard University Press; London: William Heinemann, Ltd. 1919.
32. Logeion [Internet]. [Erişim tarihi: 11 Mart 2024]. Erişim adresi: <https://logeion.uchicago.edu/lexidium>.
33. Sesli Sözlük [Internet]. [Erişim tarihi: 14 Haziran 2024]. Erişim adresi: <https://www.seslisozluk.net>.
34. Aristoteles. Nikomakhos'a etik. Yunancadan çev. Saffet Babür, Ankara: Bilgesu Yayıncılık; 2012.
35. Thomson G. Eski Yunan toplumu üzerine düşünceler, İlk Filozoflar, İstanbul: Payel Yayınları; 1997.
36. Beauchamp TL, Childress JF. Justice. In: Principles of Biomedical Ethics. 5th Edition, Oxford University Press; 2001. pp.225-239.

37. Munson R, Lague I. Intervention and reflection basic issues in bioethics. 10th Edition, USA: Cengage Learning; 2016.
38. Özlem D. Etik-ahlak felsefesi. İstanbul: İnkılap Kitabevi; 2004.
39. Thomson G. Aiskhylos ve Atina. Çev. M. Doğan, İstanbul: Payel Yayınları; 1990.
40. Finley MI. Odysseus'un dünyası. Çev. Gül E. Durna, Ankara: Ayraç Yayınevi; 2003.
41. Cevizci A. Etik-ahlak felsefesi. İstanbul: Say Yayınları; 2014.
42. Arslan A. İlkçağ felsefe tarihi. Sofistlerden Platon'a. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; 2006.
43. Arslan A. Felsefeye giriş. Ankara: Adres Yayınları; 2009.
44. Platon. Devlet. Hasan Ali Yücel klasikleri dizisi, 26. Basım, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları; 2014.
45. Aristoteles. Retorik. Latin ve Yunan klasikleri:1, Çev. İ. Tunalı, İstanbul: Remzi Kitabevi; 2005.
46. Adkins AWH. Moral values and political behaviour in Ancient Greece. From Homer to the end of the fifth century. London: Chatto & Windus; 1972.
47. Finkelber M. Timê and Aretê in Homer. Classical Quarterly. Cambridge University Press; New Series, 1998; 48 (1) 14-28.
48. Oğuz NY, Tepe H, Büken NÖ, Kucur DK. Biyoetik terimleri sözlüğü. Ankara: Türkiye Felsefe Kurum; 2005.
49. Ekmekçi PE, Arda B. Temel etik kuramlar açısından adalet ve sağlık hakkı kavramlarının değerlendirmesi. Türk Klin Tip Etigi Hukuku Tarihi 2015;23 (1): 6–21. doi:10.5336/mdethic.2014-42622.
50. Yalın NY. Felsefi yaklaşımların ışığında klinik etiğe giriş. Klinik Etik. Klinik Uygulamalarda Etik Sorunlar içinde. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevi; 2001. p. 9-24.
51. Şahinoğlu S. Tıp ve feminist biyoetik. Erdemir AD, Sezgin G, Usmanbaş Ö, Şaylıgil Ö, editors. Çağdaş klinik etik. (21. yüzyılda olgu örnekleriyle) 10. bölüm, İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri; 2019. p. 153-164.
52. Yamagata N. Homeric morality. London: University College London; 1990.
53. Balot RK. Archaic Greece and the centrality of justice. In: Greek Political Thought. 16-47. Malden, MA: Blackwell; 2006.
54. Cevizci A. Felsefeye giriş. 2. Baskı. İstanbul: Say Yayınları; 2013.
55. Bonnard A. Antik Yunan Uygarlığı-1, İlyada'dan Parthenon'a. Çev. K. Kurtgözü, İstanbul: Evrensel Basım Yayın; 2004.
56. Uygur G. John Rawls'ın ardından. HFSA, 7. Kitap, 5-11. 2003.
57. John R. Bölüşürücü adalet. Çev. Vural Fuat Savaş, HFSA, 7. Kitap, 19-52. 2003.
58. Kant I. Ahlak metafiziğinin temellendirilmesi. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu; 2013.
59. Oğuz NY. Tıpta sınırlı kaynakların kullanımı. (Adalet İlkesi) Deontoloji. Genişletilmiş 2.Baskı. Ankara: Antıp A.Ş.; 1999. p 57-65.
60. Miller D. Political philosophy, A very short introduction. New York: Oxford University Press; 2003.
61. Kibar S. An Inquiry on justice: Bases, bearers and principles. In partial fulfillment of the requirements for the degree of doctor of philosophy. Department of Philosophy, Ankara: 2011.
62. Rawls J. A Theory of justice. Revised edition. Harvard University Press; 1999.
63. Spicker P. Liberty, equality, fraternity. Great Britain: Policy press; 2006.
64. Erdoğan M. Adalet ve eşitlik. Muhafazakâr Düşünce Dergisi 2008; 4 (15): 9-22.
65. Havelock EA. From its shadow in Homer to its substance in Plato. Harvard University Press; 1978.
66. Tam H. The evolution of communitarian ideas. History, theory and practice. Cambridge: University of Cambridge; 2019.
67. Kymlicka W. Contemporary political philosophy. An introduction, 2nd ed. Oxford University Press; 2002.